

Aleksandra Figurek*
Bogdana Vujnović-Gligorić**

EKONOMSKA KRIZA KAO POSLEDICA PADA POSLOVNOG MORALA I NAČIN NJENOG PREVAZILAŽENJA

Sažetak: *Ekonomska kriza se nametnula kao najvažnije pitanje naših dana. S obzirom na to da su posljedice svih kriza dovele u pitanje opstanak čovječanstva, to bi trebalo da bude naše stalno unutrašnje zanimanje.*

Vrlo je teško govoriti o razlozima i značaju sadašnje krize i koliko će ona trajati. Da bi se u cjelosti sagledala njena suština odnosno porijeklo ekonomske krize, ona se mora nazvati pravim imenom i znati njen uzrok. Kriza je grčka riječ i znači sud, ako je pravilno prevedemo i pravilno identifikujemo njene uzroke, doći će se i do rješenja i prijedloga za njeno prevazilaženje. Ekonomska kriza je došla kao posljedica pada poslovnog morala. Zato, jedini način da se ona prevaziđe predstavlja otklanjanje uzroka njenog nastanka, kao što je vraćanje poslovnog i ljudskog morala uopšte.

U nekontrolisanom finansijskom sistemu, banke su kreirale takvu kreditnu politiku koja se zasnivala na enormnim kamatnim stopama, što je na drugoj strani uzrokovalo slabljenje privrede u cjelini. Na taj način kriza je inkorporirana u sve segmente društva.

Autori u ovom radu prikazuju uticaj kamate na finansijsku krizu i definišu moguća rješenja. Takođe, u radu će se analizirati mogućnosti beskamatnog kreditiranja, kao i efekti koji bi uslijedili primjenom takvog modela kreditiranja.

Ključne riječi: *kriza, kamata, poslovni moral*

ECONOMIC CRISIS AS A RESULT OF BUSINESS ETHICS DECLINE AND WAYS TO OVERCOME IT

Abstract: *The economic crisis has imposed itself as the most important issue of our day. Since the consequences of the crisis have brought into the question the survival of mankind, it should be our constant internal occupation.*

It is very difficult to talk about the reasons and importance of the current crisis and how long it will last. In order to fully look into its essence and origins of the economic crisis, it must be called by its true name and one must know the real causes of it. The crisis is the greek word and means the court, and if we translate

* Aleksandra Figurek, Poljoprivredni fakultet, Banjaluka

** Bogdana Vujnović-Gligorić, Panevropski univerzitet „Apeiron“, Banjaluka

this word properly and identify its causes correctly, we will come up to solutions and proposals to overcome it. The economic crisis came as a result of the fall of business ethics. Therefore, the only way to overcome it, is the removal of the causes of its occurrence, such as the returning of the business and human morality, in general.

In uncontrolled financial system, banks have created the credit policy based on the enormous interest rates, which caused, on the other side, the weakening of the economy as a whole. In this way the crisis has been incorporated into all segments of the society.

The authors of this paper present the influence of interest on the financial crisis and define the possible solutions. Also, the paper will analyze the possibility of interest-free loan, including the effects that would follow such model of crediting.

Key words: *crisis, interest, business ethics*

UVOD

Poslovanje bez moralnih kriterijuma i ekonomija bez etike ne mogu dati trajnije, stabilnije i značajnije rezultate. Nedostatak poslovne etike dovodi do poremećaja uobičajenih tokova poslovanja, kako u samoj sredini, tako i u širem okruženju, a neizostavan je limitirajući faktor i u svjetskim ekonomskim tokovima. Povjerenje danas predstavlja jedan od ključnih uslova za uspješno poslovanje i razvoj poslovne klime na svim nivoima i u svim sredinama. Izostanak moralnih vrijednosti u bilo kom segmentu poslovanja uzrokuje, direktno ili indirektno, povećane troškove, gubitak profita, a to smanjuje konkurentsku sposobnost države i time narušava njene ekonomske pokazatelje. Postojanje poslovnog morala je neizostavan faktor koji mora biti zastupljen u svim segmentima društva.

Drevni pojam riječi kriza (*krisis*) doprineo je da se krizama pristupalo i o njima govorilo kao o prekretnicama koje donose oporavak ili nove nevolje. Ma kako da se problem postavi, nesumnjivo je da su krize društvenih sistema neminovnost i da se javljaju s vremena na vrijeme u okviru jednog šire postavljenog razvojnog toka.¹

Ekonomisti često ističu da je nukleus svjetske ekonomske krize – kriza tzv. hipotekarnih kredita. Banke koje su davale nepovoljne kredite, često su uvjeravale potencijalne korisnike da ih oni mogu otplaćivati, iako su znali da to neće biti moguće. Dakle, zbog nemorala banaka i rejtinga kuća, došlo je do tzv. hipotekarne krize.²

Kao i svim državama poslije rata, i Bosni i Hercegovini je bio potreban novac, a svoju veliku šansu da pronađu stalno tržište, iskoristile su strane banke. Iako je u poslijeratnom periodu BiH ostvarila značajan napredak u svim oblastima, ona je ipak bliže ocjeni o stanju kontinuirane opšte krize i izložena je snažnom riziku pogoršanja stanja pod

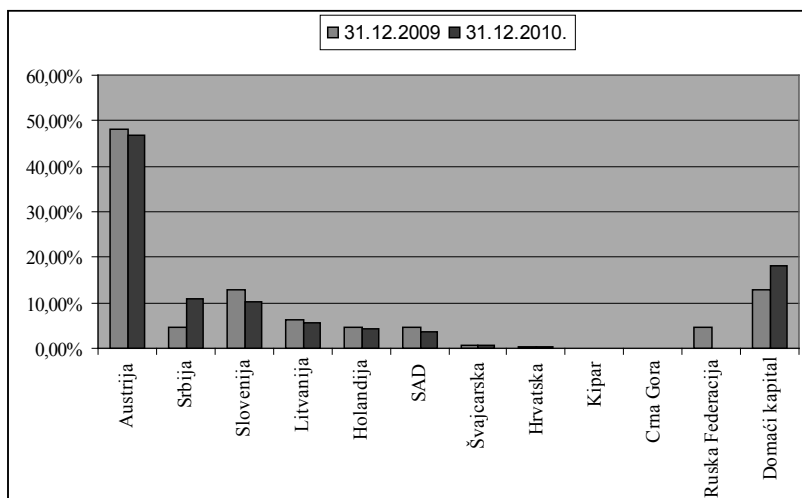
¹ Đukić, P., (2010) *Globalna i nacionalna ekonomska kriza – izazov za reforme i održivi rast ekonomije*, „Škola biznisa“, br. 1/2010

² Kovačević (2010)

uticajem globalne finansijske, ekonomske i socijalne krize.³ U potrazi za većim profitom, strane banke su odobravale kredite privredi koja nije imala obećavajuće tržište, a pogotovo za cijene u kojima su bile ukalkulisane visoke kamatne stope. Prividni polet u razvoju, temeljen na nerealnoj kamati, privukao je i zaposlene da podižu kredite kako bi se što više približili evropskim standardima. Plasmani stanovništvu bankarskog sektora, zaključno sa 31. 12. 2010. godine, su iznosili 2.018,8 miliona KM, što iznosi oko 1.407 KM zaduženosti po stanovniku Republike Srpske.

Ukupni bruto krediti su porasli za 7%, a krediti stanovništvu za 4%, u odnosu na 31. 12. 2009. godine.

Međutim, krediti su uglavnom korišteni za kupovinu strane robe čija je cijena bila povoljnija, što je još više ograničilo i onako skućeno tržište za domaće proizvode. Na Grafikonu 1 dat je prikaz strukture akcionarskog kapitala banaka u Republici Srpskoj prema kriterijumu zemlje porijekla.

Grafikon 1. Struktura akcionarskog kapitala banaka u RS prema kriterijumu zemlje porijekla⁴

Vlasnička struktura akcionarskog kapitala prema kriterijumu zemlje porijekla u 2010. godini je izmjenjena, na što je uticao značajan iznos dokapitalizacije banaka. Austrija ima dominantno mjesto u vlasničkoj strukturi, sa učešćem od 46,69% i većinskim učešćem u tri banke. Po jedna banka je u većinskom vlasništvu akcionara iz Slovenije, Srbije, Litvanije, Holandije i SAD.

³ Tomaš (2010)

⁴ *Izveštaj o stanju bankarskog sistema RS*, (2010)

Kriza iz realnog sektora se prenijela na sektor stanovištva, koje ostaje bez posla⁵, što usporava otplatu duga. Kriza duga neminovno vodi u krizu razvoja, odnosno u siromaštvo. I onako visoke, kamatne stope su konstantno povećavane. Povećane su kamate i na ranije uzete kredite. Krajem 2008. godine, ponderisani prosjek svih aktivnih kamatnih stopa komercijalnih banaka u BiH iznosio je 8,21%. Ovaj prosjek veći je za 28 baznih poena u odnosu na stanje u septembru 2008. godine, a čak za 42 bazna poena u odnosu na septembar 2007. godine. Istovremeno, kamatna stopa na oročene i štedne depozite smanjena je preduzećima za 50 baznih poena u odnosu na septembar i iznosila je 2,99%, a za stanovništvo za 25 baznih poena i iznosila je 3,61%.⁶

UTICAJ KAMATE NA FINANSIJSKU KRIZU

Uticaj ekonomske krize najbolje se može vidjeti u analizama kreditne zaduženosti, odnosno podsticanju razvoja na osnovama skupog zaduživanja.

U tu svrhu analizirani su plasirani krediti i prihodi koje su banke stekle po osnovu plaćenih kamata, ne računajući provizije i naknade.

Tabela 1. Pregled kredita, depozita i kamata bankarskog sektora RS u periodu 1999–2010. (u 000 KM)

Godina	Plasirani krediti	Primljeni depoziti	Prihodi od kamata	Rashodi kamata
1999.	293.768	269.224	72.424	30.122
2000.	344.224	330.611	54.769	10.542
2001.	377.107	422.631	57.221	11.092
2002.	523.122	629.692	51.382	11.104
2003.	728.165	950.060	62.136	18.807
2004.	1.032.760	1.309.868	92.046	30.935
2005.	1.508.642	1.910.816	128.213	45.593
2006.	2.035.738	2.582.805	164.168	68.053
2007.	2.152.512	2.732.562	260.108	114.642
2008.	2.209.046	3.147.995	348.720	166.809
2009.	3.699.845	4.160.764	325.569	140.854
2010.	3.804.601	3.778.035	310.412	125.882
Ukupno:			1.927.168	774.435

⁵ U 2009. godini broj nezaposlenih u BiH iznosio je 491.672. Krajem 2008. godine stopa nezaposlenosti u BiH, po ILO definiciji, iznosila je 23,4%, a u Republici Srpskoj 20,5%.

Izvor: Agencija za statistiku BiH i CB BiH (2011).

⁶ CB BiH (2011: 60–62)

Ukupan iznos plasiranih kredita u RS od strane bankarskog sektora RS iznosi 3.804 miliona KM. Ukoliko pretpostavimo da je ukupan iznos plasiranih kredita i potrošen kroz razne nabavke, onda dolazimo do podatka da se u budžet RS slilo 646,8 miliona KM na ime PDV-a. S obzirom na to da se budžet godinama punio po osnovu kreditnih zaduženja, onda je i logično da vlada ima interes da se privreda i stanovništvo što više zadužuju. Takođe, „ubačena“ novčana masa po osnovu plasiranih kredita stvorila je privid privrednog poleta.

Tabela 2. Sektorska struktura kredita (u 000 KM)

Struktura kredita	31. 12. 2009.		31. 12. 2010.	
	Iznos	Učešće %	Iznos	Učešće %
Vladine institucije	267.584	7	309.761	8
Javna i državna preduzeća	53.527	2	71.183	2
Privatna preduzeća i društva	1.778.060	48	1.915.409	48
Neprofitne organizacije	3.523	0	2.110	0
Bankarske institucije	3.001	0	2.093	0
Nebankarske fin. institucije	19.170	1	14.172	1
Građani	1.526.276	41	1.580.791	40
Ostalo	48.704	1	58.460	1
Ukupno	3.699.845	100	3.804.601	100

Izvor: Izvještaj o stanju bankarskog sistema RS, (2010)

Prema sektorskoj strukturi kredita, zadržava se najveće učešće kredita privatnim preduzećima i društvima od 48%, te kredita građanima sa učešćem od 40%. Krediti vladi i vladinim institucijama zadržali su približno isto učešće u strukturi ukupnih kredita i većim dijelom se odnose na kredite plasirane opštinama. Na sve ostale sektore odnosi se 4% ukupnih kredita.

Međutim, kada se stvari realno prikažu, onda se da vidjeti da je naša ekonomija temeljena na dugu. Godišnji prihod banaka po osnovu kamata dostiže cifru iznad 350 miliona KM, a za isti se osiromašuje privreda i stanovništvo. Ako se stanju duga bankarskog sektora⁷ doda dug RS koji je na dan 31. 12. 2010. godine iznosio 3.848,3 miliona KM (od čega vanjski dug 2.196 miliona KM, unutrašnji 1.347 miliona KM i dug opština i fondova 304,3 miliona KM) i pod pretpostavkom da je prosječna kamatna stopa na zadužena sredstva na godišnjem nivou 6%, obaveza države po osnovu kamata svake godine bi iznosila cca 230 miliona KM. Shodno tome, kamate na bankarske dugove i dugove Republike Srpske iznose cca 580 miliona KM, što čini 36% budžeta RS. Zabrinjava to što tokom 2009. i 2010. godini raste zaduživanje za budžetsku potrošnju (skoro 50% od ukupnih kreditnih sredstava). Samo u 2010. godini je plaćeno 110 miliona KM

⁷ Nije obuhvaćen mikrokreditni sektor i sektor lizinga.

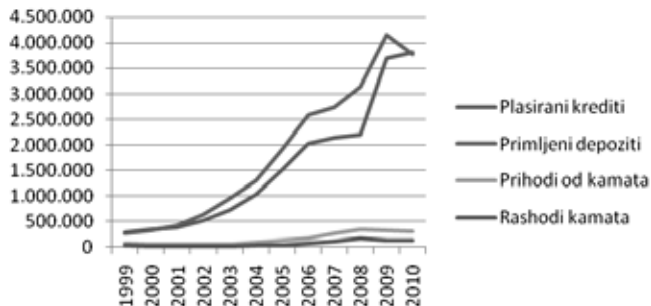
spoljnog duga, od čega čak 31 milion KM (28%) na ime otplate kamata, servisnih i drugih troškova. Krajem sljedeće godine problem kamata se usložnjava jer ističe trogodišnji grejs-period na kredit MMF-a. Negativni trendovi se nastavljaju sljedećim činjenicama: rast ukupnog duga u odnosu na BDP za 10% godišnje, korištenje kredita za zatvaranje budžetskog deficita, pristizanje otplata kredita MMF-a, nekontrolisani porast zaduživanja fondova i opština, porast budžetskog deficita, smanjenje privredne aktivnosti, porast broja nezaposlenih itd.

Tabela 3. Sektorska struktura depozita⁸ (u 000 KM)

Depoziti	31. 12. 2009.		31. 12. 2010.	
	Iznos	Učešće %	Iznos	Učešće %
Vladine institucije	993.242	24	574.385	15
Javna i državna preduzeća	244.311	6	321.016	9
Privatna preduzeća i društva	571.723	14	449.962	12
Neprofitne organizacije	48.967	1	42.336	1
Bankarske institucije	833.416	20	687.647	18
Nebankarske fin. institucije	202.323	5	206.632	5
Gradani	1.253.661	30	1.478.977	39
Ostalo	13.121	0	17.081	1
Ukupno	4.160.764	100	3.778.036	100

Izvor: Izvještaj o stanju bankarskog sistema RS, (2010)

Ako podatke iz Tabele 1 predstavimo grafički, možemo vidjeti da depoziti prate rast kredita, što bi trebalo navesti na razmišljanje o opravdanosti osnivanja domaćih banaka. Takođe, potrebna je saradnja države, koja može stimulativnim mjerama podstaći stanovništvo da svoje uloge oročava na duže periode. Na taj način bi se popravljao standard našeg stanovništva i izbjeglo strano zaduživanje pod nepovoljnijim uslovima.

Grafikon 2. Pregled kredita, depozita i kamata bankarskog sektora RS u periodu 1999–2010.

⁸ *Izvještaj o stanju bankarskog sistema RS, (2010)*

Podsticanje štednje je posebno važno u uslovima finansijske krize kada je strani kapital znatno skuplji i ograničen, pa su banke prinuđene da se usmjere na domaće izvore. Ograničenost kapitala je posljedica lošeg kreditnog rejtinga zemlje – B2 sa negativnim izgledima. Shodno tome, u narednom periodu obim kreditiranja privrede i građana Republike Srpske će zavisi od toga koliko se štednje prikupi u bankama, što će se odraziti na ukupnu ekonomsku aktivnost zemlje.

Na osnovu izloženog, može se vidjeti da finansijska kriza nije uzrokovala sve probleme u RS. Sporije pritanje stranog kapitala je sa ekonomskog aspekta bolje rješenje od zaduživanja po svaku cijenu. Nepovoljni uslovi zaduživanja, kao i trošenje unaprijed, mimo zarađenog, su bili pogodno tlo za finansijsku krizu, odnosno krizu duga. Država, a i stanovništvo, su u svaku godinu ulazili sa ambicioznim planovima temeljenim na dugu. Za takve planove je trebala biti protuvrijednost u novostvorenim jedinicama dohotka, a zašto još nije stvorena realna osnova.

MOGUĆNOSTI BESKAMATNOG KREDITIRANJA

Kao što je već pomenuto, godišnja kamata koja se plaća bankarskom sektoru zajedno sa kamatom po osnovu duga RS iznosi 580 miliona KM, a to je 36% budžeta RS. Ukoliko bi se tolika sredstva uložila svake godine u razvoj privrede, stanovništvo RS bi ubrzo dostiglo standard EU bez potrebnog ulaska u njen sastav. S obzirom na to da se ne bi više plaćale kamate, cijene bi u prosjeku bile niže za 10%, koliko iznosi ukalkulisana kamatna stopa u njihovoj strukturi. Uz ostale racionalnosti, naši proizvodi bi našli svoje mjesto na svjetskom tržištu. Samim tim, podstakla bi se domaća proizvodnja i destimulisao uvoznički lobi.

Sve ovo izgleda previše idealno, pogotovo u vrijeme kada su vlade sve više podčinjene bankarima u nastojanju da produže svoje trajanje. Međutim, uz dobru volju i odlučnost moguće je, bar dijelom, implementirati beskamatno kreditiranje. Dosada se niko nije bavio mogućnošću zaživljavanja mikrokredita, tj. kreditnih linija za siromašne koji ne zadovoljavaju uslove za klasične kredite, a prema konceptu M. Yunusa, bangladeškog ekonomiste i bankara. Na osnovu saznanja da tradicionalne banke nisu zainteresovane za davanje malih kredita zbog visokog rizika u naplati, povrat kredita bi se mogao osigurati sistemom „solidarnih grupa“. Naime, male neformalne grupe se prijavljuju zajednički za kredite, a njihovi članovi su sudužnici koji se međusobno pomažu u nastojanju da obezbijede ekonomski napredak. Ovaj poslovni model je doživio uspjeh u Bangladešu, a kasnije je proširen na mnoge zemlje u razvoju, a i u industrijski razvijene zemlje. U našoj zemlji model mikrokreditiranja se odavno primjenjuje, ali u formi koja ne obezbjeđuje samoodrživost osnovanih biznisa. Po ovom modelu posluje mikrokreditni sektor, ali uz primjenu basnoslovne kamatne stope koja više ne garantuje opstanak ni dužnicima koji se bave prodajom visokomaržirane robe (najčešće iz istočnih zemalja). Velika nada za primjenu ovog modela u svom izvornom obliku može biti Investiciono-razvojna banka RS. U saradnji sa razvojnim agencijama i projektovanim tehnološkim parkom, ona može putem mikrokreditiranja podstaći zapošljavanje, što je

ključ za izlazak iz krize. Ekonomski efekti ovakog prijedloga bi se morali elaborirati kroz određenu studiju, jer RS nema vremena niti rezerve za promašaje.

ZAKLJUČAK

Kriza finansijskog sistema je velikim dijelom uzrokovana zaduživanjem po kamatnim stopama koje su veće od stopa profita. Takva zaduženja koriste i država i preduzeća. Zaduhivanje bez stvaranja novostvorene vrijednosti iz koje bi se vraćala kamata, nemaju tretman samoodrživosti. Vremenom se takvi sistemi vještački održavaju uz pomoć raznih donacija ili državnih subvencija, da bi na kraju doživjeli kolaps. Projekti, temeljeni na visokoj kamatnoj stopi nemaju, ni lokalnu, niti međunarodnu konkurentnost, tako da je njihova realizacija odmah osuđena na propast. Prezaduženo preduzeće gubi finansijsku samostalnost i postaje „rob“ finansijera. Nešto teža situacija je sa državom koja stalnim prelijevanjem profita svojim finansijerima, na ime plaćanja kamate, gubi suverenitet.

Novac definitivno postaje naš oskudni resurs koji se mora dati na upravljanje specijalno obučanim finansijskim specijalistima visokog moralnog i profesionalnog integriteta. U uslovima pada morala i etike, moralni integritet postaje prioritarniji od profesionalnog.

Kriza morala je, pored već pomenute kamatne stope, veliki generator krizne situacije u državi.

Svakodnevne pronevjere na nivou preduzeća i države govore da se novac još uvijek ne može dati u ruke osobama niskih moralnih vrijednosti.

Zadnjih godina predložene su brojne mjere za prevazilaženje krize, kako od strane države, tako i od strane paradržavnih organizacija, univerziteta, instituta, pa i pojedinaca. Međutim, malo je urađeno na njihovoj konkretizaciji u praksi. Ono što bi trebali znati je da je kriza sistemskog karaktera i da njeno prevazilaženje traži sistemski pristup na nivou države. Krizu bi najvećim dijelom osujetilo zaduhivanje po podnošljivim kamatnim stopama koje se mogu pokriti iz generiranih profita, uz predhodno obezbjeđeno tržište. Takođe, podizanje moralnih vrijednosti, u smislu veće odgovornosti, domaćinskog odnosa prema resursima i savjesnosti u ispunjavanju preuzetih obaveza, tačnije, blagovremeno izmirenja obaveza, poboljšalo bi likvidnost privrede, a vremenom i profitabilnost.

LITERATURA

- [1] CB BiH, (2010) *Bilten br. 4*
- [2] Đukić, P., (2009) *Ekonomska politika u kriznim uslovima: nastavak reformi ili mere u iznudici*, zbornik radova, Naučni skup „Ekonomska politika Srbije u 2009. godini i izazovi svetske ekonomske krize“, Beograd, Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet

- [3] *Izveštaj o stanju bankarskog sistema RS*, (2010)
- [4] Jovanović-Gavrilović, B., (2009) *Globalna kriza, kvalitet privrednog rasta i tranzicija u Srbiji*, „Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza“, Beograd, Naučno društvo ekonomista i Ekonomski fakultet
- [5] Kovačević, M., (2010) *Uzroci duboke ekonomske krize u Srbiji*, „Škola biznisa“, br. 3/2010.
- [6] Tomaš, R., (2010) *Kriza i siva ekonomija u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Friedrich-Ebert-Stiftung BiH

Primljeno: 26.09.2011.

Odobreno: 12.10.2011.